

речень, які формують висловлювання *офіційно-ділового* змісту, а саме: бути цілісними і передавати складну і важливу інформацію.

Функціональна спрямованість, семантико-синтаксична будова та комунікативне завдання визначають специфіку й частоту використання *детермінантних обставин* у текстах різних за призначенням груп ділових паперів.

—Силістичне використання *обставинно-детермінуючих структур* визначається своєрідними стилетворчими ознаками стилю; не всі *детермінантні утворення* і не повсюдно однаковою мірою суттєві: їх стилістичні можливості перебувають у прямій залежності від семантико-образної наснаги конструкції, що є наслідком лексичного її наповнення, обсягу, контекстуальної дистрибуції, позиції у відповідному текстовому фрагменті” [5, 197].

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексанова С. А. Обстоятельственные детерминанты в системе членов предложения/ Алексанова С. А. – Славянск-на-Кубани.: ИЦ СГПИ, 2009. – 274 с.
2. Адамец П. К вопросу о синтаксической парадигматике/ Адамец П. К. // Československa rusistica. – 1996. – т. 2. – Вып. XI. – С. 32-73.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови/ Вихованець І. Р. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. Крылова О. А. Детерминанты в аспекте коммуникативного синтаксиса/ Крылова О. А. // Вопросы языкознания. – 1976. – т. 2. – С. 43 – 52.
5. Руденко Л. М. Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аспекти)/ Руденко Л. М. – К.: Україна-Віта, 1996. – 213 с.
6. Чернов В. И. К вопросу о детерминантах/ В. И. Чернов // Вопросы языкознания. – 1969. – т. 1. – С.125-126.

Статья посвящена исследованию и анализу предложений текстов официально-делового стиля в украинской лингвистике на современном этапе развития: параметры, семантика и функционирование обстоятельственных детерминантов в структуре предложений документов. Внимание сосредоточено на семантико-синтаксическом строении и коммуникативном задании обстоятельно-детерминативных синтаксем.

Ключевые слова: официально-деловой стиль, обстоятельственный детерминант (распространитель), обстоятельно-детерминирующие образования, текст/дискурс официально-делового стиля речи.

Research and analysis of sentences of official-business style in Ukrainian Linguistics on the contemporary stage of development: parameters, semantics and functioning of adverbial determinants in the structure of documents sentences.

Key words: official-business style, adverbial determinants (distributor), adverbial-determining components, text/discourse official-business style of speech.

УДК 81'367.2/3=161.2

А. В. Висоцький

ПОНЯТТЯ СТРУКТУРНОЇ СХЕМИ РЕЧЕННЯ

Стаття присвячена аналізу особливостей формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структури речення, визначенню структурних схем речення та критеріїв їх виокремлення.

Ключові слова: семантико-синтаксична структура, формально-синтаксична структура, структурна схема речення, аспекти дослідження речення.

Одним із актуальних завдань семантичного синтаксису на сучасному етапі є виявлення моделей речень, об'єднаних типовим значенням, а також з'ясування їхніх структурних і семантичних особливостей. Вивченню багатомірної природи речення присвячені праці українських і зарубіжних лінгвістів різних періодів: Ю.Д.Апресяна, Н.Д.Арутюнової, Ш.Баллі, І.М.Богуславського, Л.А.Булаховського, В.В.Виноградова, І.Р.Вихованця, К.Г.Городенської, А.П.Грищенка, Н.В.Гуйванюк, В.Гумбольдта, Фр.Данеша, П.С.Дудика, А.П.Загнітка, Г.О.Золотової, Н.Л.Іваницької, О.С.Мельничука, М.В.Мірченка, І.І.Огієнка, О.О.Потебні, С.Смаль-Стоцького, М.І.Степаненка, Л.Теньєра, Є.К.Тимченка, Н.Хомського, Н.Ю.Шведової, Ю.Шевельова, К.Ф.Шульжука, Л.В.Щерби та ін. І хоча в лінгвістиці нагромаджено значний досвід дослідження формальних, семантичних і комунікативних аспектів синтаксису речення, все ж проблема вчення про речення, як слушно зауважує А.П.Грищенко, є таємничою з багатьох поглядів, зокрема дефініційного, структурно-формального, семантичного [10, 226].

Речення – предикативна синтаксична одиниця, яка функціонує як мовний знак ситуації, вказує на відношення до дійсності, ґрунтується на синтаксичних зв'язках і семантико-синтаксичних відношеннях і виступає відносно завершеною одиницею спілкування й вираження думки. Воно

характеризується трьома аспектами: 1) смисловою організацією, яка відображає явища об'єктивної дійсності; 2) формальною організацією, яка включає тип, структуру предикативної конструкції; 3) комунікативною організацією, яка несе комунікативну мету повідомлення. Перший і третій аспекти формують змістовий бік сторону речення, другий – формальний [2, 4].

Т.П.Ломтев основним у вивченні природи речення вважає логічний аспект, який, на думку вченого, зумовлює структурні властивості речення, кількість і характер компонентів його структурної схеми. —Думки перетворюються в структурні схеми, ступінь членування думки зумовлює ступінь синтаксичного членування речення і є основою для формування структурно-семантичних типів простого речення” [14, 131]. Крім того, логічний аспект пояснює такий компонент семантики речення, як предикативність, бо —уб'єкт і предикат є предметом логіки. А модель суб'єкта й предиката надає базу для визначення основних позицій, які можуть займати словесні форми в реченні” [14, 132].

Але тільки один із аспектів не може дати повної картини речення, тому основою при будь-якому домінантному аспекті повинен бути структурно-семантичний аналіз речення. Структура і семантика взаємопов'язані та взаємозумовлені як форма і зміст: семантика визначає всі властивості речення, однак при класифікації синтаксичних одиниць загалом і зокрема речення вихідним є структурний аспект (оскільки формальні показники роблять доступними для спостереження і аналізу семантичні особливості, то аналіз змісту повинен здійснюватися з опорою на засоби вираження).

Отже, основними аспектами дослідження речень є структурний і семантичний, які водночас спираються на логічний і комунікативний (функціональний) аспекти, оскільки саме в них —пролягають основні функції речення, котрі є засобом формування, вираження і повідомлення думки... процес формування речення розпочинається з бажання мовця повідомити якусь думку реальному чи потенційному співрозмовнику. З цією метою мовець вибирає необхідну структурну схему речення, яка визначається ступенем членування думки, наповнює цю схему потрібною лексикою і актуалізує той чи інший структурно-семантичний компонент речення” [3, 80-81].

Власне, усі зазначені аспекти належать одній цілісній одиниці – реченню, а всі параметри речення визначаються однією особою – мовцем, який присутній в кожному реченні чи висловленні. Саме —мовець і визначає характер речення: його структуру, розмежовує об'єктивне й суб'єктивне. Виражаючи об'єктивне, мовець ніби відсторонюється від повідомлюваного змісту, однак, напевне, що саме він визначає характер об'єктивної модальності; при вираженні суб'єктивного мовець (з різним ступенем повноти) також присутній у висловлюванні” [3, 80].

Сучасні українські мовознавці (І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська, В.М.Русанівський та ін.) виділяють у структурі речення чотири яруси: власне семантичний, семантико-синтаксичний, формально-синтаксичний та комунікативний. Перші три стосуються сфери мови, тому вони мають більшу стабільність і визначеність, а четвертий ярус, комунікативний, спрямований у сферу мовлення і через потреби комунікації є найбільш динамічним [9, 129].

Розмежування чотирьох ярусів речення дає змогу чітко розрізнити формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні функції синтаксичних одиниць, а також синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення між ними. Власне семантичний ярус стосується логічного розгортання вираженої в реченні думки. Формально-синтаксичні члени речення визначаються на основі синтаксичних зв'язків у межах речення, які стосуються внутрішньої структури мови. Виокремлення семантико-синтаксичних компонентів речення (синтаксем) ґрунтується на семантико-синтаксичних відношеннях, які спрямовані назовні.

Компоненти цих двох ярусів взаємопов'язані. Семантико-синтаксичний ярус ґрунтується на формально-синтаксичному, який є формою його реалізації, адже синтаксичні одиниці виявляють свої характерні властивості в процесі функціонування в мовленні, в акті комунікації. У монографії —Семантико-синтаксична структура речення” зазначається, що «можна синтаксема як мінімальна одиниця семантико-синтаксичного ярусу речення характеризується певними позиційними можливостями, тобто функціонуванням у ролі формально-граматичних членів речення, з-поміж яких виділяються члени речення, найбільш спеціалізовані для вираження відповідної синтаксеми” [7, 128]. Семантико-синтаксичний ярус є формою існування власне семантичної структури речення. —Для описової граматики, — зазначає Л.Кадомцева, — основоположне значення має семантико-синтаксичний рівень мови, який відтворює те, як логічний зміст думки не універсально, а конкретно у кожній національній мові створює семантику власне речення, його значення, що є мовним вираженням логічного змісту” [12, 8].

Досягнення теоретичного мовознавства останніх десятиріч дозволяють застосувати системний підхід до опису синтаксичних одиниць. Цей підхід вимагає їх аналізу в плані системи

мови й мовлення, вияву зразків, за якими утворюються конкретні синтаксичні конструкції, вивчення структури й семантики цих конструкцій у взаємодії і динаміці. Використання системного підходу до опису синтаксису простого речення передбачає встановлення структурних зв'язків, які лежать в основі конкретних речень – висловлювань. Зважаючи на це, постає питання про основну одиницю синтаксично-семантичного моделювання простого речення, її структурний і семантичний статус. У більшості праць такою одиницею вважається *модель речення* як абстрактний зразок, за яким може бути побудоване окреме мінімальне відносно закінчене речення [11, 251].

Структурна схема (структурний мінімум, структурна основа, модель) речення по-різному інтерпретується в науковій літературі. При визначенні структурних схем мовознавці орієнтуються то на форму, то на семантику речень. Це призводить до того, що в одних випадках лексичне заповнення схеми створює готові речення (*Сонце світить, Він порядний, Вона вчителька, Світає*), а в інших – лексично некоректні (*Вона виглядає, Він схожий, Вона сестра*). Рішення запропонувала В.А.Белошапкова, яка ввела два ряди структур, один із яких (*мінімальні схеми*) зорієнтований на форму, а другий (*розширені схеми*) – на семантику [5]. Мінімальні структурні схеми, за В.А.Белошапковою, «існують лише такі компоненти, наявність яких не викликається прислівними зв'язками, повністю звільнені від фіксації фактів сполучуваності слів і фіксують лише специфічні факти синтаксичної організації речення» [6, 59].

Н.Ю.Шведова вважає, що елементарну схему речення становить структура, якій властива *граматична достатність*. Усі поширювачі, обов'язкові з погляду *інформативної достатності*, виводяться за межі схеми як мінімальної структури. «Підструктурною схемою розуміється зразок, який має свою формальну організацію і своє мовне значення, за яким може бути побудоване окреме непоширене (елементарне) речення» [16, 84]. Тобто до структурної схеми зараховується тільки предикативний центр речення (компонент/компоненти, які безпосередньо пов'язані з вираженням предикативності).

Майже всі дослідники, які характеризують синтаксичне моделювання речення, погоджуються з тим, що структура речення повинна враховувати мінімальну кількість конститутивних компонентів. Однак питання про те, які компоненти слід зараховувати до структурної моделі речення, досі залишається дискусійним. Серед представників вітчизняного мовознавства намітилися два основні напрями: одні дослідники пропонують включати до структурної моделі лише головні члени, інші – усі компоненти, які з погляду змісту комунікації є необхідними. На нашу думку, реченнєві відношення не обмежуються зв'язком між підметом і присудком, оскільки, як слушно зауважує Г.О.Золотова, це тільки «взлик на нитці предикативних відношень, на яку нанизуються слова й словосполучення, що поєднуються не лише в плані розгортання підрядних відношень» [11, 93]. В українській мові існує значна кількість дієслів, які без поширення словами з обставинним значенням не можуть формувати інформативно завершені речення (*обслуговувати, знаходити, розташовуватися, перебувати, існувати, надокучати* і т. ін) тому конститутивну роль у формуванні структурної схеми речення можуть відігравати також другорядні члени включно з обставинами різних типів. Словотвірна структура дієслова може, наприклад, зумовлювати наявність у конструкції прийменниково-відмінкових форм, які заповнюють синтаксичну позицію, мотивовану значенням дієслівної лексеми, наприклад: *мешкати* (де?), *приїхати* (звідки?), *зайти* (куди?). При встановленні типології речень слід обов'язково враховувати подібні явища.

У зв'язку з цим деякі дослідники пропонують розмежовувати поняття «модель» і «структура» речення. «Модель речення або його предикативна основа репрезентує мінімально достатню сполучуваність синтаксичних форм, які утворюють комунікативну одиницю з певним типовим значенням у низці аналогічних одиниць з тим же типовим значенням» [11, 94]. Поняття структури, на думку Г.О. Золотової, значно ширше. До поняття моделі входять організуючі центри (один, два, три – для різних типів значень), що становлять предикативну основу-мінімум, тоді як до поняття структури зараховуються і компоненти, які поширюють і ускладнюють цю основу [11, 95].

Отже, критерієм виділення структурної схеми є не тільки граматична, а й інформативна недостатність. Усі інформативно облігаторні поширювачі речення вважаються обов'язковими компонентами схеми. Таке розуміння сутності структурної схеми речення знайшло відображення у працях лінгвістів В.Г.Адмоні, Й.Ф.Андерш, Ю.Д.Апресяна, В.Г.Гака, Н.Л.Іваницької, О.А.Іванчикової, Т.П.Ломтева). Так, за словами Й.Ф.Андерш, «структурна схема повинна утворюватися з урахуванням потенційно-сполучувальних властивостей дієслова, вжитого в ролі предиката» [1, 98].

Дієслово як частина мови характеризується здатністю відкривати чи не відкривати функціональні позиції для заповнення їх учасниками дії, а це має «для синтаксико-семантичного

моделювання речення конструктивне значення, оскільки від дієслова, вжитого в ролі предиката, повністю залежить, яким буде конструктивний склад речення” [17, 166].

Семантико-синтаксична структура речення ґрунтується на семантико-синтаксичних відношеннях і виділюваних на їхній основі семантико-синтаксичних компонентах речення. Цю структуру визначають такі категорійні одиниці, як предикативність (ознаковість) і субстанціальність (предметність), до яких прилягають категорії семантико-синтаксичної валентності та семантико-синтаксичної елементарності/неелементарності [15, 6].

Предикативність є найзагальнішою ознакою речення, яку розуміємо як співвіднесення змісту речення з реальною дійсністю (такої думки дотримуються В.В.Виноградов, Б.М.Кулик, Н.Ю.Шведова, Г.О. Золотова, І.Р.Вихованець, Л.О.Кадомцева та ін.). Вона створюється сукупністю граматичних категорій модальності, часу та (частково) особи. Категорія предикативності протиставляє речення всім іншим одиницям синтаксису [13, 393].

Сучасний етап розвитку синтаксичної теорії характеризується намаганням лінгвістів систематизувати закономірності репрезентації семантичної структури речення формально-граматичними засобами. Це зумовило обґрунтування думки про речення як багатомірну синтаксичну одиницю, структурні компоненти якої перебувають у ієрархічному взаємозв'язку та взаємодії. На формально-граматичному рівні при класифікації моделей двоскладного речення беруться до уваги три ознаки: морфологічне вираження головних компонентів, характер двобічного синтаксичного зв'язку між підметом і присудком та наявність чи відсутність обов'язкових компонентів припідметової та приприсудкової залежності. Перша ознака зумовлює виділення дієслівних, недієслівних (враховується морфологічне вираження присудка), номінативно-підметових та інфінітивно-підметових (враховується морфологічне вираження підмета) моделей. Друга ознака визначає поділ на моделі речень з координованими та некоординованими головними компонентами. Третя ознака покладена в основу об'єднання моделей речень двоскладної будови у 2 групи: 1) без обов'язкових компонентів первинної залежності (непоширених) і 2) з обов'язковими компонентами первинної залежності (обов'язково поширених).

Організуючу роль у формуванні семантико-синтаксичної структури простого речення відіграє предикат, який своєю семантико-синтаксичною валентністю прогнозує кількісний і якісний склад субстанціальних (іменникових) синтаксем (суб'єктної, об'єктної, адресатної, інструментальної та локативної), указує на їхні семантичні функції, відношення між ними та відношення субстанціальних синтаксем до відповідного класу предикатів [4, 50]. Аналіз предикативних одиниць є важливим і перспективним у плані простеження закономірностей концептуалізації навколишнього світу в свідомості мовців. Сутність предикатного слова відбивають дієслова як головні носії валентності в реченні. Інші носії валентності (прикметники, прислівники, іменники) набувають валентнісних властивостей у зв'язку з дієсловом, тобто в результаті їх переміщення у первинну для дієслова предикативну позицію [7, 41].

Для виникнення предикативних відношень у реченні і, відповідно, для виникнення самого речення, потрібні значущі елементи, завдяки сполучуваності яких здійснюється смислове призначення речення. Предикативність створюється сполучуваністю організуючих структурно-смислових центрів речення, як правило, двох. Природно, що в односкладних реченнях (*Вечір; Темно; Морозить* і т. ін.) відбувається не поєднання двох центрів, а безпосередня співвіднесеність з дійсністю. Водночас є типи речень, моделі яких створюються поєднанням трьох необхідних центрів, наприклад, речення з типовим значенням —*моцінно-оцінного ставлення суб'єкта до об'єкта*”: *Дівчині фільм сподобався; Їм таке життя не до вподоби*. У моделі цього типу наявні три компоненти, що становлять предикативний мінімум: суб'єкт, виражений синтаксичною формою імені в давальному відмінку, об'єкт, виражений синтаксичною формою імені в номінативі, і позначення відношення, змінне за способом вираження.

Зіставлення різних думок стосовно поняття структурної схеми речення приводять до висновку, що воно невіддільне від поняття валентності дієслова, а відтак, і від лексичного значення, яке значною мірою визначає семантику всього речення. —*А двох різних розумінь структурної схеми речення повинна віддаватися перевага другому, враховуючи одночасно як граматичну, так і —інформативну” достатність відповідних структур”* [18, 85]. Опора на предикат і врахування інформативного аспекту речення зумовлює необхідність уведення поняття *семантичної моделі* чи *семантичної структури речення*. На нашу думку, його слід відрізнити від поняття семантичної структури та поняття структурної схеми (синтаксичної структури), оскільки остання залежить від першої. Семантична структура — це висловлювання, побудоване на основі смислових одиниць (ідеально — елементарних), поєднаних одна з одною предикатно-аргументними відношеннями. Вона

забезпечує необхідною інформацією про комунікативну організацію тексту, тоді як синтаксична структура речення – про поверхнево-синтаксичну.

Оснoву синтаксичної системи мови становить обмежена кількість *ядерних речень* (конструкцій), побудованих за відповідними структурними схемами. Вони можуть ускладнюватися гіпотетично необмеженою кількістю неядерних поширювачів, пов'язаних різними типами підрядних залежностей і семантичних відношень.

Дослідження речення як факту мовленнєвої дійсності вимагає різноаспектного підходу. Виступаючи узагальненою мовною одиницею, модель речення (або його структурна схема) реалізується в мовленні. При цьому конститутивними та стабільними для структурної схеми є синтаксичні позиції її компонентів і відношення між ними, а лексичне заповнення цих позицій, їх морфологічне оформлення може змінюватися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й.Ф. Синтаксико-семантичне моделювання простого речення // Зіставне дослідження української, чеської та російської мов: Зб. наук. праць. – К, 1987. – С.97-110.
2. Арват Н.Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке. – К.: Вища школа, 1984. – 158с.
3. Бабайцева В.В. Предложение как многоаспектная единица синтаксиса // Русский язык в школе – 1984 – № 3 – С. 78-82.
4. Баландіна Н.Ф. Предикатно-аргументне представлення семантики речення // Мовознавство. – 1992. – № 2. – С. 60-65.
5. Белошапкова В.А. Современный русский язык: Синтаксис. – М.: Высш. школа, 1977. – 248с.
6. Белошапкова В.А. Минимальные структурные схемы русского предложения // Русский язык за рубежом. – 1978. – С.55-59.
7. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – 219 с.
8. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 222с.
9. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
10. Грищенко А.П., Степаненко М.І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення // Вісник Полтавського педінституту імені В.Г.Короленка: Зб. наук. праць. Серія «Філолог. науки». – Полтава, 1998. – С. 226-227.
11. Золотова Г.А. О структуре простого предложения // Вопросы языкознания. – 1967. – № 6 – С. 90-101.
12. Кадошцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. – К.: Вища школа, 1985. – 127 с.
13. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н.Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
14. Ломтев Т.П. Основы синтаксиса современного русского языка. – М., 1958.
15. Мірченко М.В. Синтаксичні категорії речення; Автореф. ... докт. філол. наук. – К., 2002. – 36 с.
16. Оравец И. К вопросу о глагольной интенции и глагольном управлении // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. – М: Наука, 1969. – С.171-198.
17. Распопов И.П. Несколько замечаний о так называемой семантической структуре предложения // Вопросы языкознания. – 1981. – № 4. – С.24-33.
18. Щерба Л.В. Современный русский литературный язык // Избранные работы по русскому языку. – М., 1957. – С. 126-127.

Стаття посвящена аналізу особностей формально-синтаксическої і семантико-синтаксическої структури предложения, определению структурных схем предложения и критериев их выделения.

Ключевые слова: семантико-синтаксическая структура, формально-синтаксическая структура, структурная схема предложения, аспекты исследования предложения.

This article analyzes the features of formal-syntactical and semantic-syntactical structure of sentence, the definition of block diagrams of sentence and criterias for their selection.

Key words: semantic and syntactical structure, formal-syntactical, semantic-syntactical structure, block diagram of sentence, aspects of research of sentence/.